

A föld, a tenger és az ég. A bizánci költészet gyöngyszemei. Fordította, életrajzi összefoglalókkal és jegyzetekkel ellátta Polgár Anikó. Kaligram, Dunaszerdahely–Pozsony, 2018. 104 oldal, 2800 Ft.

A föld a tenger és az ég megjelenésében is különleges. Elgondolkodtatóak a karcú, elegáns verseskötet lapjait ékesítő levéldíszek. Vajon hogyan kapcsolódnak a kötet témájához? Talán arra a finom, szinte észrevétlen, mégis a lehető legváratlanabb pontokon felbukkanó jelenlétre utalnak, ahogyan Bizánc szinte búvópatakként, mégis kikerülhetetlenül jelen van a Nyugat kulturális emlékezetében? Vagy azért fontos a növény-motívum, mert nemcsak a műfaj megjelenésére használt antológia szó eredeti, 'virágcsokor' értelmét idézi fel, hanem azt az utószóban is megidézett, könyvtárat leíró 7. századi verset is, amely a könyvgyűjteményt a „szellem sarjadó rétéhez” hasonlítja?

A kezünkben tartott antológia egy szubjektív szempontok alapján készült válogatás. Polgár Anikó kizárólag az úgynevezett tudós költészet gyöngyszemeiből válogat, amelyet elsősorban egyházi személyek műveltek, egy kifejezetten archaizáló nyelven. Ez magyarázza a rengeteg ókori irodalmi és bibliai allúzió jelenlétét is, de meg kell jegyeznünk, hogy a bizánci költészetnek ez éppen nyelvi elkülönülése miatt egy speciális rétege. Mindeközben abban a tekintetben sem uralkodik konszenzus, hogy a város alapításától (Kr. u. 324), vagy Justinianus uralkodásának kezdetétől (527) beszélünk-e egyáltalán bizánci irodalomról, s benne költészetéről.

Az ismert szerzőket röviden bemutatja a fordító, illetve egyes versekhez a történeti körülményeket magyarázó, valamivel hosszabb lábjegyzetet is fűz, bár ez természetesen így is csak egy-egy pillanatfelvételt nyújthat az antikvitásnál is távolabbinak tűnő bizánci világról. Amint az utószóból kiderül, a válogatásban a műfaji jellegzetességek mellett fontos szempont volt, hogy „erős belső dinamikájú versek” szerepeljenek a kötetben (94). A Kr. u. 6–12. századig a legkülönbözőbb lélegzetű és tematikájú, sőt verselésű művekről van szó. Ennek megfelelően műfajuk is rendkívül sokféle, van közöttük vallá-

sos, gnómikus, sőt parodisztikus hangvételű mű, és olyan különböző műfajok is megjelennek, mint az epigramma, a sírvers, a *monódia*, a találós kérdés, a verses levél, a dráma és a regényrészlet. Ez utóbbiról a rövid bevezető elmondja ugyan, hogy verses regény, de azt nem hangsúlyozza, hogy Bizáncban szinte kizárólag ilyen létezett, így élt tovább az antik regény, verses és feltehetően előadásra szánt formában. Szerepelnek továbbá olyan jellegzetesen bizánci műfajok is, mint a *kontakion*, a szótag-számláláson, hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozásán alapuló, elbeszélő versforma. Vagy a metrikáját tekintve hozzá hasonló *kánon*, amelynek tartalma azonban inkább személyes és meditatív. Ilyen továbbá az egy strófaból álló, vagy egy típusú strófát többször ismétlő *troparion* is. E műfajok tartalmi jellegzetességeit részben a kulturális változásokkal is magyarázhatjuk, például a *kánon* vagy a *kontakion* a bibliai utalásokra épülő, ugyanakkor nagyon személyes hangvételű vallásos versek, amelyek egy része, például az egyébként orthodox szentként tisztelt Krétoi Andreas Virágvasárnapra írt *Nagy Kánonja* máig is a bizánci liturgia része.

A görög nyelv jellegzetességeinek változása – elsősorban a rövid és hosszú szótagok különbségének megszűnése – miatt nemcsak témájukat és narratív szerkezetüket, hanem verstani felépítésüket tekintve is új formák alakulnak ki Bizáncban. A legismertebb a kötetben is megjelenő tizenöt szótagos hangsúlyos *versus politicus*, ahol azonban a hangsúlyos szótagok időmértékes verseket imitáló ritmusban követik egymást (Manganeios Prodromos: *Könyörgő vers a császárnőhöz*). Van olyan vers is, amely még mind a két verselés szerint olvasható, mondhatni szimultán típusú. A verstani szofisztikáltságon túl finom irodalmi és kulturális utalások szövik át a bizánci tudós költészet itt közölt remekeit. Ilyen például az athéni polgárjog elnyerésének feltételeire tett utalás Manganeios Prodromos fent említett könyörgő versében. Ez olyan műveltségébéli apróság, amely a bizánci tudós költők elődeinek tekinthető alexandriai filológus költők gyakorlatával rokonítható, akik kifejezetten élvezték, ha egy-egy rejtett utalással tehették még exkluzívabbá olvasóik körét. A fi-

lozófiában is antik fogalmakat használó bizánci irodalom a költészetben is utánozta az antik elődöket. Koméatas Lázár feltámasztásáról szóló verse például tudatosan homérosi fordulatokra épül, olyannyira, hogy Isten helyett Zeusról, Pokol helyett Hadésről olvashatunk. A tragédiaparódiának szánt *Macskaegeérharc*, amely ugyanakkor a homérosi költemények közt fennmaradt *Békaegeérharcot* is felidézi, vagy a szintén tragédiának számító *Verssorok Ádámra*, amelyből a kötetben csak részlet olvasható, egyértelműen az antik előképek versmértékét, sőt az eredetiben a nyelvezetét is követik.

Az utókor, jelen esetben a magyar olvasó számára vélhetően meglepetésként hat, hogy bár a szerzők nyilvánvalóan nemcsak nyelvi értelemben tudós költők, a versek személyes hangvételéből mégis kitetszik: a klasszikus utalásokat nem irodalmi játék gyanánt használják egy kifinomult belső kör számára, netán, mint később az itáliai reneszánsz költői a latin irodalommal teszik, némi álszerű öngúnnyal fűszerezve, hanem teljes természetességgel. Ez egyébként nyilvánvalóan a görög nyelvterületen már a kora bizánci, késő római időkben kialakult, és némi változással legalább is irodalomszervezés szintjén az újjörög irodalomban szinte egészen az 1980-as évekig fennmaradt diglosszia-helyzettel is magyarázható. Ez egy olyan elvárást jelent, miszerint bizonyos, témájuk miatt emelkedettnek számító műfajokat csak archaizáló irodalmi műnyelven illik művelni. Mivel azonban az antikizálás-archaizálás elvárása a mindenkor emelkedett tartalmú irodalmi nyelvre is vonatkozik, nem hat erőltetettnek egy filológus vagy egyházi személy költő tollából, ha vallomásos és lírai, igazán személyes hangvételű műveiben is ezzel az eszközzel él. Az archaizálás tehát nem irodalmi játékként van jelen, hanem mint az ősihez, a szenthez, a transzcendenshez való közeledés egyedi és bensőségeesen öszinte eszköze.

Minthogy a fordító maga is gyakorló költő, ez a munka annyiban is érdekes lehetett számára, hogy egyes kevésbé ismert versformák, mint például a már említett *versus politicus* fordításával is megpróbálkozhatott; igaz, ilyen metrikájú versek fordításai már *A bizánci és újjörög irodalom kistükrében* (Bu-

dapest, 1974) is előfordulnak. A fordító nem minden esetben törekedett a versmérték visszaadására, volt, ahol inkább a szabadverses megoldás mellett döntött. A fordítások nyelvezete – nyilvánvalóan az egykorú befogadó

helyzetét felidézendő – egyszerre míves és közérthető. A Homéros-imitációknál a magyar szöveg Devecseritől, tehát a legszélesebb körben használt hazai fordításból kölcsönöz fordulatokat, így a magyar olvasó előtt a bizáncihoz

bizonyos mértékig hasonló lehetőségek nyílnak meg: allúziókat ismerhet fel és hasznosíthat a versolvasás során, mégpedig a lehető legtermészetesebb módon.

Boreczky Katalin

Monique Goulet – Michel Parisse: Középkori latin nyelvkönyv egyetemi hallgatóknak. Fordította és magyarázatokkal ellátta Kondákor Szabolcs, szerkesztette Sarbak Gábor. Szent István Társulat, Budapest, 2019. 224 oldal, 3400 Ft.

Aki először hagyja el az arany- és ezüst-kori szerzők nyelvtani biztonságot jelentő szövegeit, hogy középkori (vagy akár újkori) latin szövegeket olvasson, komoly meglepetésekkel, olykor nehézségekkel találkozhat. Bár számos latin nyelvkönyv jelent meg már magyarul, ezek szinte kivétel nélkül a klasszikus nyelvtannal foglalkoznak,¹ így kevés segítséget nyújtanak a felmerülő problémákban. Ezen az áldatlan állapoton kíván változtatni Monique Goulet és Michel Parisse középkori latin nyelvkönyvének jelen fordítása.²

Mint az az *Előszóból* kiderül (8–9), a kötet szerzői olyan középkori történelemmel foglalkozó hallgatókat tanítottak, akik a középiskolában nem tanultak latint, és ennek során jöttek rá, hogy a klasszikus latinba bevezető könyvek nem célravezetők. A jelen kötet ezeknek a tanítási tapasztalatoknak az összegzése. A *Bevezető* (11–22) röviden áttekintheti a középkori latin történetét, a kiejtés kérdéseit és az ortográfiát. Ugyancsak itt találunk egy két részre osztott bibliográfiát a legalapvetőbb középkori latin nyelvtanokról, irodalomtörténetekről és szótárakról. (A fordító ezt a bibliográfiát nemcsak a magyar nyelvű tételekkel egészítette ki, hanem a szótáraknál a környező országok latinítását feldolgozó szótárakat is megemlíti.) A nyelvkönyv 23 fejezetből áll, ami a (francia) egyetemi év heteit követi. A leckék először a nyelvtani magyarázatokkal kezdik, majd ezt követik a *Gyakorlatok*, melyek túlnyomórészt fordítási feladatok. Ezt zárják le a *Megtanulandó szavak*: ez a lista általában csak 10–15 tételből áll, ahogy a szerzők fogalmazzák, azért, „hogy

rendszeres tanulásra szoktasson” (9). A könyv végén egy gyakorlást elősegítő szöveggyűjteményt találunk, mely átfogó válogatást kínál a középkor különféle műfajú szövegeiből, valamint a leckék szókincsét tartalmazó szöszedetet. Feltehetően az önálló tanulás bátorítására a szöveggyűjteményben a latin szövegek mellett a magyar fordítások is megtalálhatók, melyek viszont – hogy eleje vétesse a kísértésnek – letakarhatók a borító füleivel.

A kötet ugyanakkor nem tekinthető pusztán fordításnak, a fordító ugyanis komolyabban átdolgozta, mondhatni a magyar viszonyokra szabta a francia eredetit. Az arab számokkal jelölt eredeti jegyzetek mellett a kötet tartalmaz egy, a fordító által készített, római számokkal jelölt jegyzetapparátust is. Ez utóbbi rendszeresen hivatkozza a tárgyalt nyelvtani anyagra vonatkozó kitételeket a két legelterjedtebb magyar nyelvű latin nyelvtanból,³ olykor a főszöveg mellé kiegészítő magyarázatokat is fűz, melyek sokszor a magyar nyelvhasználat felől világítanak meg egy-egy nyelvtani jelenséget. Mivel a francia szerzők elsősorban a nyugat-európai anyagra támaszkodnak a szövegek összeválogatásánál és a nyelvtan ismertetésénél, a fordító egyes esetekben a magyarországi középkori latinságban található eltérésekre is felhívja a figyelmet.

Ahogy már az elején említettem, a könyv legnagyobb értéke az, hogy a középkori latin nyelv sajátosságaira kiemelt figyelmet fordít: jóllehet maguk a szerzők is úgy vélik, hogy „nem lenne becsületes azt állítani”, hogy a középkori latin független lenne a klasszikustól, a könyv messze nem merül ki abban, hogy a klasszikus nyelvtan (értsd: Cicero) szabályait mutatja be, amit aztán középkori szövegeken gyakoroltat be. A középkori latin jellegzetességei ugyanis legalább annyira hangsúlyosan jelennek meg a könyvben, mint a klasszikus nyelvtan szabályai, sőt egyes esetekben ez

utóbbiak alá is rendelődhetnek az előbbieknél.⁴ Ezekre a jellegzetességekre elsősorban, de nem kizárólag a szürke háttérű *Megjegyzések* hívják fel a figyelmet. Az alaktani táblázatok az elejétől kezdve hozzák azokat a mellékalakokat, amikkel klasszikus kori szövegekben nem találkozunk, a középkoriakban viszont teljesen elfogadottak.⁵ A szerzők hasonlóképpen folyamatosan felhívják a figyelmet a középkori latinnak a klasszikustól eltérő mondattani sajátosságaira: ebből a szempontból példaértékű az infinitívusok mondattani szerepét bemutató rész (77). A szöszedetet is említésre méltó, hiszen a szavakat a középkori jelentésük szerint tartalmazza.

Fontos kiemelni azonban, hogy a könyv szemléletmódja nagyon sok esetben eltér az ismerős magyar gyakorlattól. A coniugatióknál az aktív és a passzív alakokat már az elejétől együtt tárgyalja a könyv, aminek haszna – figyelembe véve a passzívum gyakoriságát – könnyen belátható. A szerzők ugyancsak az elejétől elkezdik rendszeresen összegyűjteni a kötőszavakat: a leggyakoribb kötőszavak korai megtanulása segíthet abban, hogy a tanuló jobban átlássa a mondatok közötti kapcsolatot. De talán a legkomolyabb eltérést a hagyományos magyar (értsd: iskolai) szemléletmódhoz képest a gerundivum tárgyalása jelenti. A szerzők ugyanis azt az igenevet, melyet hagyományosan passzív instans participiumként tanulunk (képlete: imperfectum tő + (e)ndus 3), a participiummódtól teljesen elkülönítve, önállóan, gerundivum néven tárgyalja (88–89).⁶ Azonban a könyv megközelítésének más példái már jóval kevésbé érthetők. Az első lecke kizárólag az 1. és a 2. declinációt tárgyalja, coniugációval a tanuló csak a második leckében találkozhat, így még a legegyszerűbb szövegek olvasásával is várnia kell addig. A kötet – a magyar gyakorlattól ismét egy kissé idegenül – különszedi az 1–2. és a 3–4. coniugációk tárgyalását (ezt persze azzal is ma-